

Latviešu valodas daudzveidība

1. uzdevums. Raksturo atzīmējamo dienu, izmantojot internetu!

1. tabula. Atzīmējamās dienas

Datums	Atzīmējamā diena	Atzīmējamās dienas mērķis	Ko tu domā par šo dienu?	Kāds notikums, kas saistīts ar šo dienu
21. februāris				
13. maijs				
22. septembris				
26. septembris				

2. uzdevums. Strādā mācību grupā! Pārrunājiēt iegūto informāciju un sagatavojiet 3 viktorīnas jautājumus klasesbiedriem par šīm atzīmējamām dienām!

3. uzdevums. Diskutējiēt klasē par savu attieksmi pret šīm atzīmējamām dienām!

4. uzdevums. Novērtē Eiropas Valodu dienas mājaslapu (pieejams: <https://edl.ecml.at/Home/tabid/1455/language/lv-LV/Default.aspx>)! Veido un uzraksti savu secinājumu saliktā teikumā par katru doto jautājumu!

1. Ko var uzzināt šajā mājaslapā?
2. Kas tev šķita saistošs šajā mājaslapā?
3. Kad tu izmantotu šo mājaslapu?

5. uzdevums. Strādā mācību grupā!

5.1. Veidojiēt pārskatu par vienu no Eiropā lietotajām valodām, stāstījumā iekļaujot noteiktus apakštematus!

1. Piecas nozīmīgas ziņas par izvēlētajās valodas vēsturi.
2. Lietotāju skaits un ģeogrāfiskā izplatība.
3. Spilgtas valodas īpatnības.
4. Saistoša aktivitāte klasei par izvēlēto valodu.

5.2. Prezentējiēt klasē pārskatu par vienu Eiropas valodu, pievēršot uzmanību tam, lai uzstāšanās būtu saistoša un tās laikā jūs ievērotu literārās valodas normas!

6. uzdevums.

6.1. Noklausies raidījumu “Zināmais nezināmajā” ar valodnieci, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociēto profesori, Lituānistikas centra vadītāju, Helsinku Universitātes asociēto profesori, lietuvieti Laimuti Balodi; pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/zinamais-nezinamaja/latviesu-un-lietuviesu-valodas--kopigais-un-atskirigais.a69182/>! Papildus informācija par šo jautājumu atrodama tīmeklī: Latviešu valodas aģentūras rīkotais Valodu vakars; pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=g1liw-EV2JA>).

6.2. Aizpildi tabulu, ierakstot tajā pazīmes, kas kopīgs un kas atšķirīgs ir latviešu un lietuviešu valodai?

2. tabula. Latviešu un lietuviešu valodas salīdzinājums

Kopīgais latviešu un lietuviešu valodai	Atšķirīgais latviešu un lietuviešu valodai
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

7. uzdevums. Lasi par Baltu balvu! Kāpēc šāda balva nepieciešama?

Baltu balvas mērķis ir novērtēt individuālo izcilību un sasniegumus latviešu-lietuviešu valodas un lietuviešu-latviešu valodas tulkojumos, latviešu un lietuviešu valodas apmācībā un abu valodu lietošanas veicināšanā, ieguldījumu pētījumos par Latvijas un Lietuvas materiālo un nemateriālo kultūras, un vēsturisko mantojumu, kā arī pētnieciskajā žurnālistikā par Latvijas un Lietuvas vēsturi, kultūru un tūrisma. Saskaņā ar Baltu balvas statūtiem balvai var nominēt gan atsevišķas personas, gan institūcijas, kas ir sniegušas savu artavu iepriekšminētajās jomās.

(Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/63010-izsludinats-latvijas-un-lietuvas-arlietu-ministriju-baltu-balvas-2019-konkurss>)

8. uzdevums.

8.1. Lasi intervijas fragmentu ar baltu valodu pētnieku, profesoru Alvīdu Butku (*Alvydas Butkus*), kas patlaban vada Kauņas Vītauta Dižā universitātes Letonikas centru. Viņš sastādījis un izdevis fundamentālo Latviešu-lietuviešu vārdnīcu. 2019. gadā Alvīdam Butkum piešķirta Baltu balva.

Ar ko tad nodarbojas Letonikas centrs?

A. Butkus. Mēs pētām Lietuvā dzīvojošo latviešu valodu. Izdodam vārdnīcas un grāmatas, mācām pašu valodu. Organizējam kopīgas latviešu un lietuviešu jauniešu vasaras nometnes, piedalāmies Lietuvas–Latvijas forumu veidošanā. To mērķis ir attīstīt moderno izpratni par baltu tautu identitāti, konstatēt problēmas un meklēt to risinājumus. Baltu tautu valodas un kultūras ir unikāls pasaules mantojums, kuru glabāt un kopt varam tikai mēs paši, mūsu valstis un tautas, katrs no mums. Cits mūsu vietā to nedarīs.

Bet vai Lietuvā ir interese par latviešu valodu?

Ne vairs tik liela kā pirmajos atgūtās neatkarības gados, bet ir. Turklāt latviešu valodu māca ne tikai Kauņā, bet arī Viļņā, Šauļos un Klaipēdā.

Daži latvieši man ir teikuši, ka viņi sākuši runāt lietuviski pēc trim Lietuvā pavadītiem mēnešiem. Tas esot noticis pavisam dabiski, it kā pats no sevis, pat bez īpašas mācīšanās. Tātad šī valoda mums ir asinīs. Bet kam vieglāk iemācīties valodu – latvietim lietuviešu vai lietuvietim latviešu?

Lietuvietim latviešu. Tas tāpēc, ka latviešu valoda ir modernizējusies, vairāk attīstījusies salīdzinājumā ar lietuviešu. Bet lietuviešu valoda no visām patlaban dzīvajām indoeiropiešu valodām ir visarhaiskākā, tā ir vēl seniskāka par latviešu.

Vēl jau ir sanskrits, senā indoeiropiešu valoda. Tiesa, ikdienā Indijā to šodien var dzirdēt tikai tempļos.

Tiešām, daudzi vārdi sanskritā, lietuviski un latviski skan ļoti līdzīgi. Tāpat kā sanskritā, arī mūsu valodās nav skaņu “f” un “h”, tās ienākušas ar svešvārdiem. Kas netic, lai ieskatās latvju dainās. Tur jūs neatradīsiet ne “f”, ne “h”. Tomēr spekulācijas par to, ka mēs, balti, esam atnākuši uz Eiropu no kādas teiksmainas Āzijas pirmdzimtenes, no Irānas vai pašas Indijas, ir mīts.

Latviešu un jo īpaši lietuviešu valodas līdzība ar sanskritu, pat ar moderno hindi skaidrojama ar to, ka ģeogrāfiski tās atrodas indoeiropiešu valodu saimes perifērijā.

Gadsimtiem ilgi baltu tautas arī dzīvojušas indoeiropiešu areāla nomalē, savukārt Indija ir vistālākā vieta Eirāzijas kontinentā, kur vēl runā indoeiropiešu valodās. Dzīve izolācijā pasargājusi šīs valodas no svešām ietekmēm, savā ziņā iekonservējusi. Savukārt vislielāko transformāciju laika gaitā piedzīvojušas Eiropas “kodola” tautu valodas – angļu, franču, vācu, tās burtiski “savārtījušās”.

Es pats latviešu valodu studēju augstskolā. Bet tā bija iemācīta, vēl nepietiekami dzīva valoda. 1980. gadā ierados uz stažēšanos Latvijas Valsts universitātē, mani izmitināja dzīvokļu tipa kopmītnēs Ilģuciemā. Tur virtuvē tikāties ar latviešu studentu, nākamo “LA” žurnālistu Ģirtu Kondrātu, un ar viņu konsultējos latviešu leksikas jautājumos.

(J. Lorencs. “Dižojieties, ka esat latvieši!” Intervija ar baltu valodu pētnieku Alvīdu Butku; pieejams: <https://www.la.lv/dizojieties-ka-esat-latviesi>.)

8.2. Atbildi uz jautājumiem!

1. Kāds ir intervijas temats! Noformulē to!
2. Kāpēc tu ieteiktu citiem apmeklēt Letonikas centru? (Latvijas Nacionālajā bibliotēkā darbojas Letonikas un Baltijas centrs.)
3. Kāpēc latviešu un lietuviešu valoda ir īpaša?
4. Kā tu saproti A. Butkus sacīto: “Latviešu valoda bija iemācīta, vēl nepietiekami dzīva valoda”. Par kuru apgūto valodu tu varētu tā sacīt?

9. uzdevums. Lasi sarunu/interviju Latvijas Universitātes Latvistikas un baltistikas nodaļas vadītāju, profesoru Ojāru Lāmu un izmanto tekstu, lai skaidrotu, ar ko īpaša latviešu valoda, kas to vieno ar citām valodām un kā mūsdienās latviešu valodā ielaužas svešvalodu ietekmes!

Ar ko īpaša latviešu valoda gan Eiropas, gan pasaules valodu kontekstā?

Mans viedoklis	Ojāra Lāma viedoklis	Kopīgais mūsu viedokļos

O. Lāms. Latviešu valoda ir sava veida spogulis latviešu nācijas apbrīnojamam stāstam. Vēl 19. gadsimta vidū latviešu valoda īpaši nopietni uztverta netika. Baltvācieši to uzskatīja par zemnieku valodu, kura piemērota praktisku zemkopības pamācību izteikšanai, ticības stiprināšanai, varbūt arī vienkāršāku jūtu paušanai nesarežģītos pantos. Ikviens latvis, pēc gudrības un veiksmes dzīvē tiekdams, sākot pasaules ceļu, gluži kā pastalas uz naglas atstādams, tēva sētā atstāja arī latviešu valodu. Bet tad radās vīri, kas teica – paklau, tā nu nav īsti lāga. Juris Alunāns, kura dzimšanas dienu svinam kā Valsts valodas dienu, sāka dedzīgu valodas kopšanas darbu un darīja to ļoti izveicīgi – tulkodams latviešu valodā dzeju plaša spektrā – sākot ar sengrieķu paraugiem, beidzot ar vācu laikabiedriem. Ne viss varbūt uzreiz izdevās gludi, mūsdienās vienu otru atdzejojumu lasot, jūtas augšanas grūtības, bet Alunāna un viņa laikabiedru darbs bija mazs avots, kas kalnā ceļas. Pagāja tikai nedaudz vairāk par pusgadsimtu un latviešu valoda jau kļuva par valsts valodu, un nu jau bija nobriedusi gan dzejas, gan domas laukā, gan arī spējīga izteikt valsts veidošanas nojēgumus. 21. gadsimts cēlis latviešu valodu statusā vēl augstāk, un tā kļuvusi par oficiālu visas Eiropas Savienības valodu. Tika konstatēts, ka nelielā baltu valodu grupa ir saglabājusi visnenākšās iezīmes no indoeiropiešu valodu saimes pirmsākumiem. Tādējādi latviešu valoda piesaistīja pētnieku uzmanību ar savu unikālo gramatisko sistēmu, vārdu krājumu, kurā redzama sabalsošanās ar sanskritu. Mūsu modernā, daudzveidīgā valoda vienlaikus ir arī senu pirmslaiku valodisko izpausmju glabātāja.

Kas ir iezīmīgs latviešu valodas vēsturiskajā attīstībā? Kādu citu valodu ietekmes jūtas latviešu valodā?

Mans viedoklis	Ojāra Lāma viedoklis	Kopīgais mūsu viedokļos

O. Lāms. Vēl līdz pat 20. gadsimta sākumam latviešu valodu diezgan stipri turēja vācu valodas sintakses saites, teikumos izteicēju bieži nobīdot uz teikuma beigām. Senajos Livonijas laikos latviešu valodā ieplūda diezgan daudz viduslejasvācu valodas vārdu, kas bija saistīti ar dažādām vāciešu atnestās dzīves parādībām, piemēram, vārdi “amats”, “dambis”, “būvēt” un daudzi citi, kas organiski iegūlušies latviešu valodā, tostarp arī gauži vienkāršas lietas apzīmējoši, piemēram, “bikses”, kuras gan varam saukt arī puspiemirstā vārdā par ūzām. Pēc Livonijas sabrukuma vācu valoda vairs nebija valsts varas valoda, tomēr savu ietekmi tā saglabāja līdz pat 20. gadsimta sākumam. Ar jaunām svešām varām nāca

citas valodas – zviedru, poļu, krievu. Interesanti, ka no zviedru valodas aizgūts vārds “skurstenis”, – tas liek domāt, ka zviedru laikā arī lauku sētās izplatījās skursteņu būvēšana. Svešas varas nāk un iet, tāpat nomainās šīs valodiskās ietekmes, daudz kas pagaist, bet paliek arī laika nospiedumi un ieaug valodā. 21. gadsimts atnesis angļu valodas ietekmes. Aizguvumi lielākoties ir vārdiski. Taču iespaidojumi var būt arī skaniski, piemēram, padomju okupācijas gados ir stipri mainījusies līdzskaņa “l” izruna, zudis mīksta “r”, kas ietekmējis arī šaurā un platā “e”, “ē” pozīcijas. Jauki ir klausīties pirmskara skaņu ierakstus, kuros jūtams cits laiks. Vokālajā mākslā tas vēl jūtams pat 70. gadu ierakstos (piemēram, Miķeļa Fišera balsī). Ja leksiski aizguvumi valodas būtību ietekmē maz, tad fonētiskie iespaidi jau ir krietni nopietnāki, bet morfoloģiski un sintaktiski iespaidi jau diezgan dramatiski maina valodas raksturu. Krievu valodas iespaids aizsāka un angļu valoda turpina spiest no latviešu valodas ārā vokatīva locījumu – tiešām tizli izklausās, kad latvietis saka “paklau, Aivars” u. tml. Spēcīgiem kropļojumiem mūsdienās ir pakļauta retās 3. deklinācijas, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar galotni *-us*, paradigma. Tāpat savu kādreizējo skaidro pielietojumu ir zaudējuši saliktie laiki, un pat latviešu valodu ļoti labi apguvuši svešautieši nespēj tikt galā ar noteiktajām un nenoteiktajām īpašības vārdu galotnēm, kuru nenošķiršana sarunvalodā vēl būtu pieciešama, bet akadēmiskā diskursā rada neizturamas lingvistiskas sāpes un atstāj neiedomājamas paviršības iespaidu par lietotāju. Valodu savstarpējo ietekmju ziņā visorganiskākie sakari latviešu valodai ir ar senseniem kaimiņiem – Baltijas somugriem, īpaši lībiešiem, kā arī baltu kaimiņiem – lietuviešiem un arī senprūšiem. Pašu prūšu vairs nav, bet latviešu valodā turpina dzīvot viņu vārdi – “ķermenis”, “kadiķis”. No lietuviešu valodas apzinātus aizguvumus veikuši jaunlatvieši, piemēram, aizgūstot vārdu “veikals”, bet ir arī gana daudz organisku vēsturisku aizguvumu, kas ir interesantas liecības par abu radu tautu attiecībām, piemēram, tāds aizguvums kā vārds “paģiras”. Somugru valodu ietekmē latviešu valoda piedzīvojusi nozīmīgu izmaiņu, kas to šķir no lietuviešu valodas – pirmās zilbes uzsvara aizguvumu, kas kļuvis par būtisku latviešu valodas raksturojuma zīmi.

Kas raksturīgs latviešu valodas skanīgumam, un kādi vārdi to ilustrē?

Mans viedoklis	Ojāra Lāma viedoklis	Kopīgais mūsu viedokļos

O. Lāms. Svešas valodas mēs viegli spējam novērtēt labskanības, uztveramības un citos aspektos. Savu dzimto valodu, kurā esam un pastāvam, novērtēt daudz grūtāk. Taču, apsverot latviešu valodas skaņu un formu savdabību, gribas domāt, ka valodai piemīt skaniska daudzveidība un skanisks samērs, kurā saderīgi apvienojas gan patskaņi, gan divskaņi, gan dažādu tipu līdzskaņi. Valodas formu daudzveidība padara iespējamās dažādas gan dzejai, gan valodiskiem jokiem noderīgas homofoniskas un homoformiskas saspēles: “kur ies” – “kuries” sabalsošanās O. Vācieša dzejolī “Piesaukšana”. Vai, piemēram, vientiesīgs jociņš, ko var izmantot latviešu valodas homoformu apgūvē, bet ko austrumu cilvēki nekādi nespēj saprast – “rīsi brokastīs, rīsi pusdienās, vakarā vairs nerīsi”. Valodas skaniskā daudzveidība atklājas mēli kārtīgi izeilājošās vārdkopās, tādās kā “šaursliežu dzelzceļš”, un atsevišķos vārdos, piemēram, burvīgajā 19 burtu garajā vispārākajā pakāpē, – “visneiedomājamākais”, kurš izrunā ir tikpat neiespējams, kā tas, ko tas apzīmē realitātē.

(Pēc L. Veipa “Latviešu valodas profesors: Nelietot vokatīvu ir tizli.”; pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/vesture/latviesu-valodas-profesors-nelietot-vokativu-ir-tizli.a236308/>.)

10. uzdevums.

10.1. Pasvītro 3 sev nozīmīgus faktus 9. uzdevuma tabulās, kurus uzzināji, lasot profesora O. Lāma atzinumus!

10.2. Kuru no jautājumiem, kas izvirzīti 9. uzdevumā, tu gribētu pētīt plašāk? Kāpēc?

11. uzdevums.

11.1. Latviešu valodas lietojumu regulē normatīvie akti, Ministru kabineta noteikumi, nolikumi, Satversmes tiesas spriedumi un dažādi likumi: *LR Satversme, Valsts valodas likums, Pilsonības likums, Izglītības likums, Augstskolu likums, Latvijas administratīvo pārkāpumu kodekss, Patērētāju tiesību aizsardzības likums, Radio un televīzijas likums, Likums "Par tiesu varu", Valsts civildienesta likums, Imigrācijas likums, Likums par sapulcēm, gājieniem un piketiem, Personu apliecinošu dokumentu likums.*

Kāpēc, tavuprāt, ir nepieciešams *Valsts valodas likums*?

11.2. Ko tu līdz šim esi dzirdējis par *Valsts valodas likumu*? Kādās situācijās tas ir pieminēts?

11.3. Izlasi *Valsts valodas likuma* 1.–5.pantu!

1. pants. Šā likuma mērķis ir nodrošināt:

- 1) latviešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību;
- 2) latviešu tautas kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu;
- 3) tiesības brīvi lietot latviešu valodu jebkurā dzīves jomā visā Latvijas teritorijā;
- 4) mazākumtautību pārstāvju iekļaušanos Latvijas sabiedrībā, ievērojot viņu tiesības lietot dzimto valodu vai citas valodas;
- 5) latviešu valodas ietekmes palielināšanu Latvijas kultūrvidē, veicinot ātrāku sabiedrības integrāciju.

2. pants. (1) Likums nosaka valsts valodas lietošanu un aizsardzību valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās un tiesu sistēmai piederīgās iestādēs, kā arī citās iestādēs, organizācijās un uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās), izglītības sfērā un citās sfērās.

(2) Valodas lietošana privātās iestādēs, organizācijās, uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās) un attiecībā uz pašnodarbinātajām personām tiek regulēta tad, ja to darbība skar likumīgas sabiedriskās intereses (sabiedrisko drošību, veselību, tikumību, veselības aizsardzību, patērētāju tiesību un darba tiesību aizsardzību, drošību darba vietā, sabiedriski administratīvo uzraudzību) (turpmāk arī – likumīgas sabiedriskās intereses), un tādā apjomā, lai nepieciešamais ierobežojums, kas noteikts likumīgās sabiedriskajās interesēs, būtu samērīgs ar privāto iestāžu, organizāciju, uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) tiesībām un interesēm.

(3) Likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā, nacionālo un etnisko grupu iekšējā saziņā, kā arī reliģisko organizāciju dievkalpojumos, ceremonijās, rituālos un cita veida reliģiskajā darbībā.

3. pants. (1) Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda.

(2) Latvijas Republikā ikvienam ir tiesības vērsties ar iesniegumiem un sazināties valsts valodā iestādēs, sabiedriskajās un reliģiskajās organizācijās, uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās).

(3) Valsts nodrošina latviešu zīmju valodas attīstīšanu un lietošanu saziņai ar nedzirdīgajiem cilvēkiem.

(4) Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.

4. pants. Valsts nodrošina lībiešu valodas kā pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.

5. pants. Ikviens cits Latvijas Republikā lietotā valoda, izņemot lībiešu valodu, šā likuma izpratnē ir uzskatāma par svešvalodu.

(Valsts valodas likums (1999); pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=14740>.)

11.4. Diskutējiet klasē, kā jūs ikdienā realizējat šajos *Valsts valodas likuma* pantos noteiktās normas!

12. uzdevums. Strādā mācību grupā! Veiciet pētījumu par vienu no *Valsts valodas likuma* apakšpunktiem! Prezentējiet pētījumu klasesbiedriem!

1. temats. Kā norit latviešu valodas ietekmes palielināšana Latvijas kultūrvidē, veicinot ātrāku sabiedrības integrāciju?

2. temats. Kā norit latviešu zīmju valodas attīstīšana un lietošana saziņai ar nedzirdīgajiem cilvēkiem?

3. temats. Kā norit latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšana, aizsardzība un attīstība?

4. temats. Kā norit lībiešu valodas kā pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas saglabāšana, aizsardzība un attīstība?